

Raqamli muhitda tarbiya: imkoniyatlari va xatarlar

Sevinch Rustamali qizi Ortiqova

Ilmiy rahbar: Dilafrō'z Dadamirzayevna Oribboyeva

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli muhitning yoshlar tarbiyasidagi imkoniyatlari va xatarlarini atroflicha tahlil qiladi. Axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi bolalar va o'smirlarning hayotiga tobora ko'proq kirib borayotganini hisobga olib, maqolada raqamli resurslarning ta'lim olish, shaxsiy rivojlanish va ijodiy salohiyatni ochishdagi ijobiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, internetga qaramlik, kiberbulling, noto'g'ri axborotlar tarqalishi, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi va onlayn tahdidlar kabi salbiy oqibatlariga e'tibor qaratilgan. Maqolada oila, ta'lim muassasalari va davlatning raqamli savodxonlikni oshirish, xavfsiz onlayn muhitni shakllantirish hamda yoshlarni raqamli xatarlardan himoya qilish borasidagi vazifalari va yondashuvlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli tarbiya, internet, kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik, onlayn ta'lim, kiberbulling, ijtimoiy tarmoqlar, ekran vaqti, ota-ona nazorati, ma'lumotlar xavfsizligi

Education in the digital environment: opportunities and risks

Sevinch Rustamali kizi Ortikova

Scientific supervisor: Dilafrō'z Dadamirzayevna Oribboyeva

Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the opportunities and risks of the digital environment in youth upbringing. Considering the rapid development of information technologies and their increasing penetration into the lives of children and adolescents, the article examines the positive aspects of digital resources in education, personal development, and unlocking creative potential. Simultaneously, attention is paid to negative consequences such as internet addiction, cyberbullying, the spread of misinformation, personal data security concerns, and online threats. The article highlights the roles and approaches of families, educational institutions, and the state in increasing digital literacy, forming a safe online environment, and protecting youth from digital risks.

Keywords: digital upbringing, internet, cybersecurity, digital literacy, online education, cyberbullying, social networks, screen time, parental control, data security

XXI asrni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Internet, mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi, ayniqsa yosh avlod uchun. Raqamli muhitning har bir inson, xususan, bolalar va o'smirlar tarbiyasiga ta'siri bugungi kunning eng dolzarb va munozarali masalalaridan biridir. Bir tomondan, u cheksiz imkoniyatlar eshigini ochsa, ikkinchi tomondan, jiddiy xavf-xatarlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu maqola raqamli muhitning tarbiya jarayonidagi ijobiy va salbiy jihatlarini, shuningdek, yosh avlodni bu muhitda to'g'ri yo'naltirish, himoya qilish va undan samarali foydalanish yo'llarini tahlil qilishga qaratilgan. Raqamli muhit yoshlar tarbiyasi uchun bir qator qimmatli imkoniyatlarni taqdim etadi, bu imkoniyatlar an'anaviy ta'lim va rivojlanish chegaralarini kengaytiradi. Birinchidan, axborot va bilimga cheksiz kirish imkoniyati mavjud. Internet nafaqat enciklopediya va lug'atlarga, balki dunyoning yetakchi universitetlari tomonidan taqdim etilayotgan MOOC platformalar, ilmiy jurnallar bazalari, virtual kutubxonalar va mutaxassislar tomonidan yaratilgan videodarsliklarga tez va oson kirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi yoki moliyaviy imkoniyatlari cheklangan o'quvchilar uchun bilim olishdagi tengsizlikni kamaytiradi. Turli formatdagi ma'lumotlar har bir o'quvchining shaxsiy o'rganish uslubiga moslashishga yordam beradi, o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Ikkinchidan, shaxsiy rivojlanish va ijodkorlik uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. Raqamli platformalar yoshlarga o'z iste'dodlarini namoyish etish, ijodiy loyihalarda ishtirok etish va yangi ko'nikmalarni o'rganish uchun beqiyos imkoniyatlar yaratadi. Misol uchun, yoshlar grafik dizayn dasturlari orqali vizual san'at asarlari yaratishi, videoredaktorlar yordamida videobloglar yuritishi, musiqiy dasturlar orqali kompozitsiyalar ijro etishi yoki dasturlash tillarini o'rganib, o'z o'yinlari va ilovalarini yaratishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z ijodlarini keng auditoriyaga taqdim etish imkoniyati ularda o'ziga ishonchni, tanqidiy fikrlash va muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Uchinchidan, ta'lim jarayonini boyitishda raqamli vositalarning o'rni beqiyosdir. Raqamli vositalar ta'lim jarayonini an'anaviy darslardan ko'ra interaktiv, qiziqarli va individual tarzda moslashtirilgan holatga olib chiqadi. Gamifikatsiyalangan ta'lim ilovalari, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar murakkab tushunchalarni osonroq o'zlashtirishga yordam beradi. Virtual reallik va kengaytirilgan reallik texnologiyalari tarixiy joylarga virtual sayohatlar qilish, inson anatomiyasini 3D formatda o'rganish yoki fizik hodisalarni bevosita kuzatish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. To'rtinchidan, aloqa va hamkorlik ko'nikmalari rivojlanadi. Raqamli platformalar geografik chegaralarni olib tashlab, yoshlarga dunyoning turli burchaklaridagi tengdoshlari, o'qituvchilari va mutaxassislari bilan muloqot qilish imkonini beradi. Videokonferensiyalar, onlayn chatlar va birgalikdagi hujjatlar yaratish vositalari orqali guruh loyihalarida ishtirok

etish, tajriba almashish va muammolarni birgalikda yechish ko'nikmalari rivojlanadi. Bu global hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirib, yoshlarning madaniyatlararo tushunish qobiliyatini oshiradi. Nihoyat, raqamli savodxonlikni shakllantirishda texnologiyalardan faol foydalanish yoshlarda avtomatik ravishda raqamli savodxonlikni rivojlantiradi. Bu nafaqat texnik jihatdan qurilmalarni boshqarishni, balki axborotni izlash, uni baholash, tanqidiy filtrlash, onlayn xavfsizlik qoidalariga rioya qilish va raqamli etiket qoidalarini bilishni ham o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati va shaxsiy hayotida muvaffaqiyatga erishishi uchun muhim poydevor hisoblanadi. Raqamli muhitning cheksiz imkoniyatlari bilan birga, u yoshlar tarbiyasi uchun jiddiy xavf-xatarlarni ham keltirib chiqaradi, bu xatarlar ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Birinchidan, internetga qaramlik va ekran vaqtining oshishi muammosi mavjud. Kompyuter o'yinlari, ijtimoiy tarmoqlar va videolarga haddan tashqari ruju qo'yish "raqamli qaramlik" deb ataluvchi holatga olib kelishi mumkin. Bu jismoniy faollikning pasayishiga, semirishga, ko'z nurining yomonlashishiga, uyqu buzilishlariga va bosh og'riqlariga sabab bo'ladi. Ruhiy jihatdan esa, diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishi, real hayotdagi ijtimoiy muloqotning kamayishi, yolg'izlik hissi va ta'lim natijalarining yomonlashishi kuzatilishi mumkin. Qaramlik belgilari orasida texnologiyadan uzoqlashganda bezovtalik, asabiylashish va stress paydo bo'lishi ham bor. Ikkinchidan, kiberbulling (internetda tazyiq) va onlayn zo'ravonlik jiddiy muammo hisoblanadi. Kiberbulling (inglizcha "cyberbullying" so'zidan olingan) - bu zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa internet va mobil telefonlar orqali amalga oshiriladigan tajovuzkor va qasddan qilingan xatti-harakatlar. U an'anaviy bullingdan (maktabda yoki ko'chada bo'ladigan ta'qib) farqli o'laroq, raqamli muhitda yuz beradi va ko'pincha anonimlik hamda keng auditoriyaga tarqalish xususiyatiga ega. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalardagi anonimlik hissi ba'zi yoshlarning boshqalarga nisbatan tajovuzkor bo'lishiga, haqoratli izohlar qoldirishiga, tahqirlovchi videolar yoki shaxsiy ma'lumotlarni tarqatishiga sabab bo'ladi. Kiberbulling qurbonlari orasida depressiya, xavotir, o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy ajralish va hatto intihar fikrlari paydo bo'lishi mumkin. Bu hodisa jamoat joylarida bo'ladigan bulingdan farqli o'laroq, yigirma to'rt soat davomida sodir bo'lishi va keng auditoriyaga tarqalishi bilan yanada xavflidir. Uchinchidan, noto'g'ri va xavfli kontentning mavjudligi katta xavf tug'diradi. Internetda yoshga mos bo'lmagan (pornografiya, zo'ravonlik, terrorizm yoki radikal g'oyalar targ'iboti) kontentning mavjudligi bolalar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularning dunyoqarashini noto'g'ri shakllantirishi mumkin. Shuningdek, dezinformatsiya, soxta yangiliklar va fitna nazariyalari yoshlarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari yetarli bo'lmaganda noto'g'ri qarorlar qabul qilishlariga yoki manipulyatsiyaga uchragan holda noto'g'ri e'tiqodlarga berilishlariga sabab bo'ladi. To'rtinchidan, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiylik muammolari mavjud.

Yoshlar onlayn muhitda o'z shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishda etarlicha tajribaga ega bo'lmaliklari sababli, kiberjinoyatchilarning nishoniga aylanishlari mumkin. Kiberjinoyatchilik (inglizcha "cybercrime") - bu kompyuter, kompyuter tarmog'i, internet yoki boshqa raqamli qurilmalardan foydalangan holda sodir etiladigan har qanday noqonuniy harakat. U an'anaviy jinoyatlarning raqamli muhitdagi ko'rinishi bo'lishi yoki faqat raqamli dunyoga xos bo'lgan yangi turdagi jinoyatlar bo'lishi mumkin. Kiberjinoyatchilarning asosiy maqsadlari - pul o'g'irlash, ma'lumotlarni qo'lga kiritish, zarar yetkazish, boshqalarning shaxsiy hayotiga aralashish yoki tizimlarni buzish. Firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash, onlayn "grooming" va ma'lumotlar sizishi kabi xatarlar mavjud. Yoshlar ko'pincha maxfiylik sozlamalarini tushunmasdan yoki e'tiborsiz qoldirib, o'zlarining raqamli izini doimiy ravishda qoldirib ketadilar, bu esa kelajakda ularga zarar yetkazishi mumkin. Beshinchidan, raqamli muhit mental salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardagi "mukammal" hayot tasvirlari yoshlarda o'zini boshqalar bilan solishtirish, past o'zini baholash, xavotir, hasad va depressiya hissini kuchaytirishi mumkin. "Yo'qotib qo'yish qo'rquvi" doimiy ravishda onlayn bo'lishga majburlab, stress darajasini oshiradi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda doimiy ma'qullash izlash ehtiyoji yoshlarda tashqi bahoga qaramlikni shakllantirib, ularning ichki motivatsiyasini pasaytiradi. Nihoyat, "raqamli bo'linish" va tengsizlik muammosi ham dolzarbdir. Raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyatining bir xil emasligi ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi. Yuqori tezlikdagi internetga, zamonaviy qurilmalarga va sifatli raqamli ta'lim resurslariga ega bo'lmagan kam ta'minlangan oilalar bolalarining ta'lim olish va rivojlanish imkoniyatlari cheklanib qolishi mumkin. Bu "raqamli bo'linish" kelajakda ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni yanada chuqurlashtirib, ijtimoiy adolatsizlikni keltirib chiqaradi.

Raqamli muhitda tarbiya samarali va xavfsiz bo'lishi uchun ota-onalar va pedagoglar ongli va muvozanatli yondashuvni qo'llashlari shart. Bu shunchaki cheklash emas, balki bolalarga raqamli savodxonlikni o'rgatish, ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va internetdan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish demakdir. Raqamli vositalarning afzalliklaridan foydalangan holda, ularning xavf-xatarlaridan himoyalaniшни ta'minlash, bolalarning onlayn faoliyatini nazorat qilish va ular bilan ochiq muloqot o'rnatish - zamonaviy tarbiyaning ajralmas qismidir. Faqatgina shu yo'l bilan raqamli muhitni bolalarimizning rivojlanishi uchun xavfsiz va samarali maydonga aylantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2021.

2. O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. 2017 yil 11 yanvar.
3. Bekmuratov T. Raqamli texnologiyalar va jamiyat. - Toshkent: Fan, 2019.
4. Toshpulatov S. Internet va yoshlar: Imkoniyatlar va xavf-xatarlar. - Toshkent: Ma'naviyat, 2020.
5. Ahmedov A. Yoshlarning raqamli madaniyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
6. Karimov O. I. Axborot jamiyati sharoitida yoshlar tarbiyasining dolzarb masalalari. - Toshkent: O'zbekiston, 2023.
7. Saidov M. Ta'lim jarayonida raqamli vositalardan samarali foydalanish metodikasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
8. Oriboeva, D. D. "va Rafiqova, RA (2024)." *O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni amalga oshirishning xususiyatlari. Fan va ta'lim* 5.6: 290-293.
9. Орифбоева Д. Д. ОПТИМИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ // Форум молодых ученых. 2017. №6 (10). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-uchebno-poznavatel'nogo-protsessa-v-sredney-shkole> (дата обращения: 03.12.2025).
10. Oribboyeva, D. "BULLING O'SMIRLARDA DOLZARB MUAMMO SIFATIDA. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 1 (12), 115-117." 2024
11. Ориббоева, Д. Д. "ММ Адашалиева Вопросы внедрения и развития инклюзивного образования в странах центральной азии." *Ёш олимлар ахборотномаси* - «Вестник молодых ученых (2025).
12. Д. Д. Ориббоева, Н. Б. Каримова Психологик тадқиқотларда буллинг муммосининг гендер тахлили // Science and Education. 2025. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologik-tad-i-otlarda-bulling-mummosining-gender-tahlili> (дата обращения: 03.12.2025).
13. Д. Д. Ориббоева, М. М. Адашалиева ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ // «Ёш олимлар ахборотномаси» - «Вестник молодых ученых». 2025. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-vnedreniya-i-razvitiya-inklyuzivnogo-obrazovaniya-v-stranah-tsentralnoy-azii> (дата обращения: 03.12.2025).
14. Orifboeva, D. D. "O'QITISH FAOLIYATI JARAYONIDA Stressni oldini olish." *NovaInfo. Ru* 3.41 (2016): 217-220.
15. Oribboyeva, Dilafruz Dadamirzayevna. "Social competence as an integral part of the teacher's professional maturity." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 2.11 (2020): 347-353.